

חומר מקדים לועדת היגוי מס' 1 – גיבוש הנחיות תכנון לילדים צעירים ומשפחותיהם

מסגרת חשיבה

מועד הישיבה: 3.11.2019

1. מבוא – תכנון לילדים צעירים ומשפחותיהם בישראל ובעולם

התפתחותם של ילדים צעירים מעוצבת על ידי החוויות שלהם. בכל פעם שילדים אוכלים, מטופלים על ידי הוריהם, או משחקים עם בני גילם, הם לומדים על עצמם, על העולם ועל אחרים. מרבית החוויות של ילדים צעירים מתווכות ומגובשות על ידי הקשר עם הבוגרים המלווים אותם – הורים, סבים וסבתות, אחים גדולים, מטפלים שכירים ועוד. מרגע שהם יוצאים מסף ביתם עם מלווה אל המרחב העירוני, המקומות אותם אנחנו מתכננים ומנהלים מלמדים אותם כיצד העולם עובד. לאור זאת, יש להבין את הדמויות הסובבות את הילדים הצעירים ונמצאות באינטראקציה מתמשכת איתן, כאחראיות על איכות ההתפתחות של הילדים הצעירים, ואת הגורמים האחראיים על עיצוב סביבות החיים שלהם – סביבת המגורים, הרחוב, גינת המשחקים, מוסדות הציבור המשרתים אותם וכלי התחבורה בהם הם מתניידים – כבעלי אחריות כבדת משקל על ההזדמנויות שיהיו זמינות להם בעתיד.

איך יוצרים סביבות חיים המטפחות חוויות עשירות, מרובדות ומגוונות עבור ילדים צעירים ומשפחותיהם ומגנות עליהם מחוויות שליליות? ערים עשויות להיות מקום נהדר לגדל בו ילדים אך הן גם יכולות להציב אתגרים להתפתחותם הבריאה. שכונות המצטופפות ועולות לגובה, היעדר חשיפה וגישה לטבע, תלות ברכב פרטי או בתחבורה ציבורית לא נגישה, בדידות ולחצים יומיומיים מקשים על ילדים לחקור את סביבתם בבטחה ועל ההורה או המלווה לקיים עמם קשר המקדם את התפתחותם. בישראל, בה 91% מהאוכלוסייה מתגוררת בסביבות עירוניות ואשר צפויה כמעט ולהכפיל את כמות יחידות הדיוור שלה בעשרים השנה הקרובות – קיימת הזדמנות מיוחדת להשפיע על סביבות החיים של ילדים צעירים ומשפחותיהם ובכך, על העתיד של כלנו.

2

גיבוש הנחיות תכנון המותאם לילדים צעירים ומלוויהם יקדם את התפיסה כי ילדים צעירים, המהווים בישראל כ-19% מהאוכלוסייה, זכאים לחיות בערים אשר לוקחות אותם בחשבון. כלומר, ערים אשר מותאמות באופן כולל לאורח חייהם וצרכיהם של ילדים ומשפחות בכל המרחב העירוני, ולא רק בחלקים מצומצמים המוגדרים לכך. בדומה לגישות נוספות לתכנון אוניברסאלי, תפישה זו בעלת פוטנציאל לחזק את ההיבטים החברתיים של התכנון, ולשפר את הסביבות המתוכננות עבור כלל האנשים.

בשנת 2019 החליט משרד החינוך בשיתוף קרן ברנרד ון ליר העולמית ליזום תהליך לאומי לגיבוש הנחיות לתכנון התומך בילדים צעירים ומשפחותיהם. מסמך ההנחיות נועד להציע לכלל בעלי העניין בעיר – מקבלי החלטות, אנשי מקצוע והציבור הרחב – ידע וכלים אשר יקלו עליהם להטמיע את זווית המבט של ילדים צעירים ומשפחותיהם ואת עקרונות התפתחות הילד בניהול סביבות חיים הוליסטיות בהם משפחות יכולות לשגשג.

צעד ראשון זה לפיתוח הנחיות התכנון בישראל הוא חלק ממגמה עולמית. קרן ברנרד ון ליר פועלת בחמישים השנה האחרונות במעל ל-25 מדינות בעולם במטרה לפתח ולשתף ידע אודות שיטות שהוכיחו את עצמן בהתפתחות ילדים בגיל הרך. תכנית Urban95 מציבה בפני ראשי ערים, מתכננים, אדריכלים וממציאים ברחבי העולם את השאלה "אילו יכולות לחוות את העיר מגובה של 95 ס"מ – גובהם הממוצע של ילדים בריאים בני ובנות 3 – מה היית עושה אחרת?". במסגרתה, מקודמים בערים ברחבי העולם

פרויקטים והתערבויות אשר מטרתם ליצר סביבה פיזית בטוחה ומאתגרת עבור ילדים ומלוויהם, נוצרות שותפויות עם ערים חלוציות המעוניינות להרחיב פרויקטים ניסיוניים למדיניות מקיפה, ומופקים פרסומים, מקורות מידע וכנסים מקצועיים.

בישראל מקודמות מספר יחזמות ברוח זו. בין השנים 2018-2019 הופעלה "רשת עמיתים" בניהול הקליניקה האורבנית באוניברסיטה העברית בירושלים ובתמיכת קרן ברנרד ון ליר לשיתוף ידע וקידום בקרב רשויות מקומיות בישראל, ובמסגרת זו נערכו פרויקטים מקומיים יישומיים בערים אלעד, באר שבע, ירושלים ואום אל פחם. השותפות הניבה פרסומים מחקריים-מעשיים וכן קורס אקדמי לתואר שני. במקביל לפעילות זו, הושק בשנת 2016 שיתוף פעולה בין קרן ברנרד ון ליר ובין עיריית תל אביב-יפו לשיפור מרחבים ציבוריים והנגשת שירותים ופעילויות למשפחות בראייה בין תחומית וכלל עירונית.

את מסמך ההנחיות הישראלי מקדימים שני מסמכי הנחיות שנערכו כחלק מהמיזם של Urban95 ברמה הלאומית על ידי ממשלת הודו במסגרת יחזמת "ערים חכמות" וברמה העירונית על ידי עיריית טירנה באלבניה. היחזמה הישראלית בונה על הידע והמומחיות הרבה שנצברה עד כה, בארץ ובעולם, תוך התאמת ההנחיות להקשר הישראלי הייחודי ולאוכלוסיות המרכיבות אותו.

2. תוכן מסמך ההנחיות

גיבוש מסמך הנחיות ישראלי לתכנון מותאם לילדים צעירים ומשפחותיהם נועד להשיג ארבע מטרות מרכזיות. הראשונה היא עדכון הנחיות קיימות וגיבוש הנחיות חדשות אשר ייצרו סביבות מגורים המציעות תמיכה לצרכים הייחודיים של ילדים צעירים והמלווים שלהם בהתאם לידע הרב שנצבר בתחום. השנייה היא גיוס בעלי עניין מרקעים שונים לשים דגש על סוגיה זו בעת תכנון סביבות החיים שלנו. השלישית, היא זיהוי הזדמנויות ליישום ההנחיות בתכנון ובפרויקטים בטווח הקצר והארוך, ולבסוף, המטרה הרביעית היא גיבוש כלים למדידה והערכת הצלחתם של פרויקטים אלה.

בהתאם לתפיסת "העיר מגובה 95 ס"מ" כי תמיכה בילדים צעירים ומשפחותיהם צריכה לכלול את כל המרחב העירוני, ולא רק מוקדים ייעודיים כגון גנים ציבוריים או מוסדות חינוך, מסמך ההנחיות מתייחס לחמישה תחומים המרכיבים יחד את מרבית סביבת החיים של ילדים צעירים ומשפחותיהם: גינות ופארקים, מרחב הרחוב, מבנים ומוסדות ציבור, נידות וסביבות מגורים. בכל אחד מתחומים אלה, מתייחס המסמך להיבטים הבאים, אשר ינחו את מדיניות עיצוב המרחב: מדיניות התכנון ופריסת השימושים, הנחיות העיצוב והפיתוח הפיזי, דוגמאות מהארץ ומהעולם, כלים לבקרה והערכה והיבטים ארגוניים וניהוליים.

4

התכנון בהקשר הישראלי מזמן שני דגשים מרכזיים. ראשית, ההגדרה "ילדים צעירים" נועדה להתייחס לילדים עד גיל 9, אשר על פי חוק זקוקים למלווה. יחד עם זאת, בשל הנטייה "לשכוח" מהגילאים הצעירים ובשל חשיבותן הקריטית של השנים הראשונות בהתפתחות, הוחלט לשים במסמך דגש מיוחד על גילאי 0-5. שנית, בשל ההטרוגניות של החברה הישראלית וההפרדה המרחבית הקיימת בפועל בין אוכלוסיות מרקעים שונים, מוצע לשים דגש מיוחד בגיבוש ההנחיות להבחנה בין תכנון המותאם לאוכלוסיה החרדית, האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית הכללית.

3. התפתחות הילד והמשפחה

הקשר בין ההורה והילד בשנתיים הראשונות לחייו הוא הבסיס לכל – כולל התפתחות בריאותית, רגשית, קוגניטיבית וחברתית. עמדה זו מושתתת על גוף מחקר עדכני שמצביע, בצורה חד משמעית, שחברה משגשגת עם עתיד בר קיימא מבוססת על בסיס איתן של התפתחות בריאה בגיל הרך (Shonkoff et al. 2012). כאשר ההתפתחות הנירולוגית, הביולוגית, הקוגניטיבית והרגשית של התינוק מתפתחת בתוך סביבה חברתית המטפחת חוויות בינאישיות חיוביות, הילד נוטה יותר להתפתח לבוגר בריא ולתורם מועיל לקהילה ולחברה כולה (Anda et al. 2006; Fox, Levitt, & Nelson, 2010; Phillips, & Shonkoff, 2000; Zeanah, 2018). שכן, בריאות הילדים – פיזית ונפשית – מגבירים את יכולתם של ילדים לפתח מגוון רחב של יכולות הנדרשות כדי להפוך לתורמים לחברה מוצלחת. כלומר, באמצעות התמקדות בקשר בין הורים וילדיהם הרכים, נוכל לקדם את כלל ההתפתחות של הילד, בטווח המידי כמו גם בטווח הארוך.

הנוכחות של מבוגרים בחיי ילדים היא קריטית להתפתחות וללמידה. למשל, לא ניתן ללמוד שפה ללא שיח, ללא דיאלוג עם מבוגר שמגיב, שמחזיר, שמעודד ומפתח את השיח. דוגמא אחרת – ילד יחזק, יתנסה, ישחק, יגלה – רק אם יש שם מבוגר שתומך, מלווה, מעודד ונותן לילד תחושה שהוא יכול לסמוך על עצמו, אבל גם על ההורה. במילים אחרות, חיוני שנחשוב על צרכים התפתחותיים שיקדמו את הילד תוך כדי שנחזיק בראש כל העת את הקשר עם ההורה (או הדמות הטיפולית העיקרית), ונתייחס לאופן שבו אנו יכולים לקדם ולתרום לאיכות קשר זה.

מאחר והמוקד הוא הקשר, מובן כי מדובר ב(לפחות) שני אנשים: המבוגר והילד. כלומר, אחת המשמעויות המהותיות העומדות בבסיס עמדה זו של חשיבות הקשר הראשוני בין הורים וילדים צעירים ולהתפתחות אופטימלית של הילד, הקהילה והחברה כולה היא הפניית הקשב ותשומת הלב גם לרווחה הנפשית והרגשית של הורים. כאשר הורים חווים רווחה נפשית, תמיכה, שייכות, מסוגלות – שיש להם משאבים להישען עליהם על מנת להפוך להורים הטובים ביותר שהם יכולים – הם יוכלו להעניק לילדיהם הרכים את התנאים המיטביים ביותר הדרושים להתפתחותו המיטיבה.

ככל שתינוקות גדלים, התשתית המוחית והנפשית של הילד מתבססת והצרכים ההתפתחותיים של הילד משתנים גם הם. הצורך של הילד בעצמאות, במשחק סימבולי, ביחסי חברות עם בני השווים, תופסים מקום משמעותי יותר. תהליכים אלה קורים במקביל להבשלה קוגניטיבית ומוחית המאפשרים בין היתר זיכרון מפותח יותר, ויסות, איפוק, הבנת סכנה, הפנמת חוקים ויכולת מוגברת לראות את האחר.

עקרונות מפתח:

1. אינטראקציה עם ההורה=קשר. מחקרים עכשוויים מצביעים בצורה חזקה ושאינה משתמעת לשתי פנים שהקשר הבינאישי בין התינוק לדמויות הטיפול המשמעותיות

בשנתיים הראשונות לחייו מעצב במידה משמעותית את התפתחותו התקינה של מבנה המוח ותפקודו, וכי יש לאיכות הקשר בין ההורה והתינוק השפעה קצרת וארוכת טווח על כל תחומי ההתפתחות של הילד, כולל התפתחות קוגניטיבית, רגשית, חברתית, רפואית, שפתית ומוטורית (Cicchetti et al. 2010; Shonkoff et al., 2010; Fox & Rutter, 2010; Humprereys et al., 2018). כלומר, יש לזכור כי ההורה אינו רק המלווה, אלא שותף פעיל, הכרחי ובלתי נפרד מהפעילות של הילד והתנסותו בעולם. התפתחות המוח, המשחקיות או החברותיות של הילד, חקירתו את העולם, הם פועל יוצא שצומח ומושפע מתוך האינטראקציה עם ההורה. במובן זה, הפריזמה והמוקד צריכים להיות הקשר בין ההורה הילד.

המושג "Serve and Return" מרכזי בהקשר זה, ומתייחס לכך שילדים זקוקים למערכות יחסים בין ילדים למבוגרים אשר מגיבים וקשובים להם, ואשר יש בהן הרבה אינטראקציות של "התמסרויות". אלה בונות בסיס חזק במוחו של ילד לכל למידה והתפתחות עתידית. אינטראקציות אלה קרויות "Serve and Return" והן תזכורת חשובה לכך שלהתפתחות הילד נדרשים (לפחות) שניים!

2. **הרווחה הנפשית של ההורה.** הספרות המדעית מצביעה מעבר לכל ספק כי לרווחה הנפשית והרגשית של ההורה השפעה משמעותית על הקשר בין ההורה והתינוק. חוויות הילדות של ההורה, הקשיים והאתגרים שלו, כוחותיו ויכולותיו, מעצבים את ההורות שלו, את מידת הפניות שלו לצרכים המרובים של הילד הצעיר. בכך, הם מעצבים את יכולתו להיות סביבה מצמיחה וחיונית עבור הילד בשנות חייו הראשונות והקריטיות (Fearon & Belsky, 2018; Zeanah Karp, 2018). אחדים מהתחומים המשמעותיים ביותר לתפקוד הורי אופטימלי שהמחקר מצביע עליהם הוא תמיכה חברתית ותחושת מסוגלות (Lutenbacher, & Wallston, 2015; Verhage et al., 2016; Wittkowski, Garrett., Calam, & Weisberg, 2017). הורה שמרגיש שיש לו תמיכה חברתית ורגשית (ולא רק פונקציונאלית), הוא הורה שנוטה להיות פחות מדוכא, לחוש פחות לחץ הורי, להרגיש יותר מסוגלות, ושיש לו יכולת ההובלה ויש לו משמעות ותרומה שלהם להתפתחות ילדיהם. כל אלה, בתורם, יאפשרו להורה להיות יותר פנוי לילד, לשמוע ולראות את צרכיו המגוונים, ליהנות, להיות פחות טרוד ויותר משחקי, יותר נוכח וחיובי. כל אלה, מצדם, יחזקו את הקשר בין הילד להורה, ויתמכו בהמשך החקירה, העניין, הנאה והרווחה הרגשית של הילד. על כן, בחשיבה על הילד, חיוני לקחת בחשבון גם את הרווחה ההורית (מעבר לזו של הילד) ויש לתת מענה גם לצרכי ההורה, לא רק לאלה של הילד.

לתמיכה חברתית ולתחושת השתייכות קהילתית יש חשיבות גדולה ברווחה הנפשית של הורים מכל הסוגים ובכל שלב ההתפתחות של ילדיהם – מינקות ועד גיל בית הספר, מילדים בעלי התפתחות תקינה, דרך פגים ועד ילדים בעלי בעיות נוירו-התפתחותיות (Ahlqvist-Björkroth, Boukydis, Axelín, & Lehtonen, 2017; Huhtala et al., 2005; Raina et al., 2004; Twemlow, Fonagy, & Sacco, 2014). כאשר הורים ודמויות

טיפול עיקריות מרגישים מוחזקים, נתמכים, שיש להם סביבה מכילה ועוטפת, שמתחשבת גם בצרכים שלהם ומנסה להקל עליהם לטפל בילדים, ושהם לא לבד בהתמודדות עם אתגרי ההורות, הם נוטים פחות למצבי מצוקה, ויכולים להיות פנויים יותר להורות מיטיבה. למעשה, תמיכה חברתית היא מנגנון חוסן עם השפעות משמעותיות שיכולות להשפיע על רווחת המשפחה, על איכות ההורות ועל חוסן הילד בהיבטים שונים. (Armstrong., Birnie-Lefcovitch, & Ungar, 2005)

3. **משחקיות.** מחקרים מצביעים על חשיבותה של משחקיות בגיל הרך להתפתחות יכולות מגוונות של הילד ומנבא חשוב ביכולתו להפוך לבוגר יצירתי, משגשג ותורם לחברה. משחקיות משמעותית מאד להתפתחות הנפש והעולם הפנימי היצירתי של הילד, ומקדמת את הסקרנות שלו וההנאה מהעולם. היא תומכת בחיזוק הביטחון בעצמי, ביכולות הוויסות של הילד והיציריות וחשובה ללמידת הנעה (מוטיבציה) פנימית, תוך התמודדות עם תסכולים, קשיים ופחדים (Brown, 2009; Pink, 2009; Whitebread, 2012; Winnicott, 1971). משחק מאפשר לעבד, לייצג, לחוות, וליצור רמות תפקוד מתוחכמים יותר בעולם. מאחר ומשחק סמלי מספק את המרחק מחוויות ממשיות ומהמיידיות של הצרכים, הוא מציע תרגול להבדיל בין החוויה והרגשות של האדם עצמו לבין אלה של האחרים, כמו גם כמו גם להבחין בינו לבין הסביבה, מה שמניח את התשתית לחשיבה מופשטת (Wieder, & Greenspan, 2003, DMS1). יתרה מכך, משחק משותף של ההורה והילד יוצרת מרחב בו הם חולקים רגעים אלה של יצירתיות, הנאה, גילוי וסקרנות – דבר אשר מעצים ומעמיק את הקשר ביניהם (Winnicott, 1971).

"Play Is the Work of the Child". (Casement, 1990; Winnicott, 1973). אמרה מריה מונטסורי. הילד במשחק לומד הפשטה, ייצוג, להיות יצרן, לייצר שינוי, לחוש שליטה, פועלות, משמעות, לפתור בעיות, להתאים ולהתגמש חברתית, להתאמן על נקודות מבט שונות – כל אלה יעזרו לו בעתיד להפוך למבוגר מתפקד, עם רווחה נפשית וגופנית. אנה פרויד הגדילה לכתוב: "מהגוף לאובייקט וממשחק לעבודה" (1965). כיצד זה קורה? יכולת המשחק מתפתחת ליכולת לעבוד כאשר הילד מסוגל לשלוט, לעכב ולשנות דחפים אינסטינקטואליים, כדי להשתמש בהם בצורה מבנה ומועילה בחיים קהילתיים משותפים, לסבול תסכול כדי לבצע תוכניות לטווח ארוך יותר ולמצוא הנאה בתוצאה הסופית, ולהשיג הנאה מהסובלימציה בהתאם לדרישות של העולם החיצוני והחברה.

חשוב להבהיר כי במשחקיות הכוונה לפעולה הכוללת פעילות לא מובנית, מעודדת דמיון וחקירה באמצעות חושים, תנועה, ומגע עם העולם, יצירתיות. משחק היא פעולה של גילוי ויצירה, לא רק של שעשוע. משחק, לפי וויניקוט, מתרחש במרחב הפוטנציאלי בין האם והתינוק, בו הילד יכול לחוש עצמו מתהווה ונוצר, ויכול ללמוד לסמוך על דמות האם. במרחב הפוטנציאלי ישנה הזמנה הדדית זהו מרחב בינאישי בטוח בו כל אחד יכול לחוש משחקי באופן ספונטני ואותנטי, ובאותה עת גם מחובר ומקושר לאחר.

4. תיאוריית ההתקשרות. תיאוריית ההתקשרות (בולבי, 1969) היא תיאוריה מארגנת,

דרכה ניתן להתבונן ולהמשיג צרכים, דפוסים והתנהגויות של ילדים ודמויות טיפול משמעותיות. זוהי אחת התיאוריות הנחקרות ביותר בפסיכולוגיה ויש לה סימוכין אמפיריים רבים מתרבויות שונות ובהקשרים שונים. התקשרות הינה כינוי לקשר הרגשי הייחודי, העמוק והמשמעותי שהתינוק יוצר במהלך שנת החיים הראשונה עם הדמות הטיפולית המשמעותית שלו - הדמות הקבועה המטפלת בו ודואגת לצרכיו הבסיסיים - "דמות התקשרות". הצורך בהתקשרות הינו צורך אוניברסלי ואבולוציוני מולד, שמקדם את הישרדות התינוק והמין האנושי. קיומו של קשר זה הינו חיוני להתפתחות הילד בכל היבטי ההתפתחות ובלעדיו ילדים נפגעים קשות ואף לא שורדים.

התקשרות של התינוק לדמות ההתקשרות תיווצר בכל מקרה. כשם שנשום אוויר בכל מקרה, גם אם הוא מזוהם, כך גם תיווצר התקשרות לדמות ההתקשרות בכל מקרה, גם אם היא אינה ראויה. זאת משום שהתקשרות היא צורך ראשוני ולא משני. ההתקשרות בין הפעוט להורה המטפל מושתתת על עצם היותו של ההורה זמין בשבילו. חשוב בהקשר זה לציין שאין מעמד מיוחד לאימא, אלא ל"הורה פסיכולוגי". דמות עיקרית שזמינה לתינוק ומטפלת בכל צרכיו - הפיזיים והרגשיים, כך שהקשר שנוצר ביניהם הוא ייחודי ומיוחד. כשהטיפול זמין, הילד יפתח התקשרות בטוחה, ותיווצר התחלה של בטחון בעולם ושל בטחון בעצמי.

8

דמות התקשרות זמינה תומכת בשני צירים של צרכים קיומיים של הילד: חקירה ונחמה. כך, דמות ההתקשרות משמשת ל:

1. בסיס בטוח (secure base) - לתינוק. ממנו הוא יוצא לעולם, מעז, חוקר, מתנסה בהתנסויות חדשות.
2. חוף מבטחים (safe haven) - עוגן ומקום מקלט לתינוק שאפשר לחזור אליו לקבל נחמה, הרגעה והגנה.

במצב של התקשרות בטוחה, יש תנועה חופשית ומאוזנת בין שני צירים אלה וההורה יכול לתמוך בילד במידה שווה בשניהם ולהוות הן בסיס בטוח והן חוף מבטחים. ההתקשרות, הקשר הרגשי המתמשך בין הילד למטפל, אמנם מתפתח בשנת החיים הראשונה, אך היא ממשיכה להתפתח ולהתגבש גם בתקופת הפעוטות והילדות ואף מעבר לכך. כמו כן, הילד יכול לפתח כמה ייצוגי התקשרות למספר דמויות טיפוליות משמעותיות.

ארבעה עקרונות על פסיכולוגיים להתפתחות הילד. מקור: ד"ר דנה שי

4. סביבת המגורים

הידע שנצבר בתחום מלמד אותנו כי סביבתם של ילדים צעירים לרוב מוגבלת למרחב המגורים בו הם חיים ומתרחבת בהדרגה ביחס לגיל הילד, התפתחותו הפיזית, הרגשית והקוגניטיבית, והתלות שלו במלווה. כך, הילד נחשף בהדרגה לחלקים שונים של סביבתו, ממרחב הבית והבניין, למרחב הרחוב ועד למרחב השכונה – עד מרחק של קילומטר מביתו. בשל כך, מסמך זה יעסוק בתחומים השונים הנוגעים לפעילות הילדים הצעירים ומשפחותיהם בסביבתם הקרובה: בפארקים ובגנים, במרחב הרחוב, במוסדות הציבור, באמצעי הניידות ובסביבות המגורים.

מערכת התכנון הישראלית מנחה כבר היום פריסה של חלק מהשירותים המשמעותיים לילדים צעירים ומשפחותיהם. כך למשל "המדריך להקצאת שטחים לצרכי ציבור" (2016) מציע את המרחקים הרצויים של שירותים מבתי המגורים: הוא מציע לתכנן את פרישת שירותי הציבור במרחקים מקסימליים, לפי סוג השירות: המרחק למעון יום לא יעלה על 750 מ', המרחק לגן ילדים ינוע בין 500 ל-250 מ', המרחק לבית ספר יסודי יהיה בין 750 ל-500 מ', וגינה מקומית "על סף הבית" תהיה במרחק שלא יעלה על 500-600 מ' מבתי מגורים. מסמך "הנחיות לתכנון ותפעול שירותי תח"צ באוטובוסים" (2016) מנחה כי תחנת אוטובוס תוצב במרחק של כ-400 מ' מ-66% מהאוכלוסייה. עבור שירותים אחרים שמרכיבים את עולמם של ילדים צעירים ומשפחותיהם כגון מרפאות ותחנות לבריאות המשפחה, מתנ"סים ואזורים מסחריים לא קיימות כיום הנחיות.

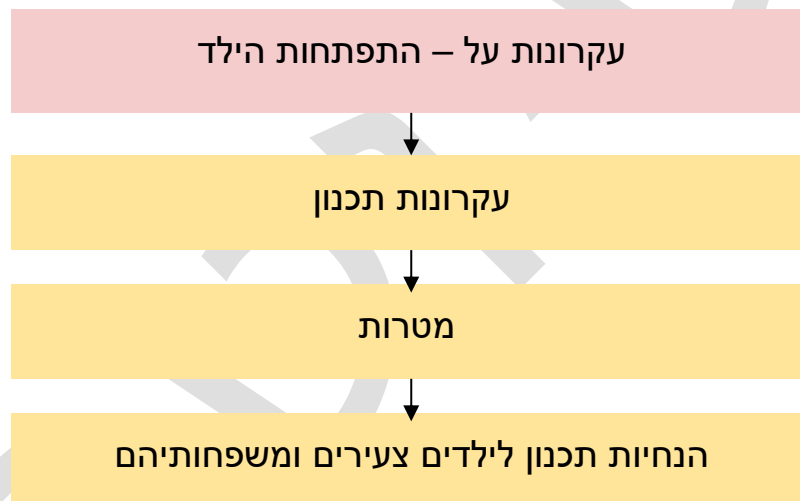
מעבר לפריסת השירותים הציבוריים המוצעים במרחב זה, קיימות השלכות לאופן התכנון של סביבות המגורים עצמן. כך למשל, שכונות המגורים החדשות בישראל, המאופיינות בבניה גבוהה, מעלות שאלות כיצד לייצר הזדמנויות לילד לשחק באופן מוגן תוך יצירת תחושת ביטחון ותקשורת מול המלווה ולזכות במגע בלתי אמצעי עם הטבע. הקצאת שטחים רבים בסביבת המגורים לדרכים ומגרשי חניה מעלה שאלות בנוגע לנגישות של ילדים צעירים והמלווים שלהם למקומות שהייה נעימים ומוגנים מחוץ לחלל

הבית, וכיצד ניתן לקצר ולהקל על תנאי הניידות ליעדים. עידוד תרבות של תקנים ורגולציית בטיחות בגני משחקים ומוסדות מעלה שאלות בנוגע להזדמנויות של ילדים צעירים לחוות מרחב המאפשר דמיון, פרשנות אישית, התנסות ועניין ועוד.

אתגרים כאלה ונוספים מזמינים מקבלי החלטות, בעלי מקצוע ותושבים לבחון את סביבות המגורים המגוונות בישראל, ואת סביבות המגורים אשר עתידות להיבנות, ולשאל כיצד ניתן לתכנן באופן התומך במאפיינים והצרכים של ילדים צעירים ובני משפחותיהם.

5. עקרונות התכנון

הרצון לתכנן סביבות מגורים קיימות וחדשות, בהתאם לארבעת עקרונות העל המבוססים על ההתפתחות הרגשית של ילדים, מזמין אותנו לגבש הנחיות מעודכנות לתכנון מרחבים אלה וכן לבחון את ההנחיות הקיימות בפרספקטיבה חדשה (ראו נספח "מסמכי הנחיות לפי תחומים"). זאת, במטרה לייצר "מפת דרכים" ברורה לפיה נעריך ונבחן תכניות והתערבויות.

10

סכמה 1: תרשים זרימה המציג את תהליך גיבוש עקרונות התכנון.

בהתאם לעקרונות של "העיר מגובה 95 ס"מ", הנחיות התכנון נועדו לתת מענה לילדים צעירים (פעוטות וילדים קטנים) וכן למלווים והמטפלים בהם: ההורה, הסב או הסבתא, אחים גדולים או אנשי מקצוע, עמם ודרכם הם חווים ולומדים את העולם.

לשם כך, ובהתאם למתודולוגיה של מסמכי הנחיות קודמים שנערכו במסגרת "תכנון מגובה 95 ס"מ", גובשו חמישה עקרונות תכנון. רשימה זו מבוססת על עקרונות אשר הוצעו במסמך ההנחיות של הדו, מתוך רצון ללמוד מהניסיון העולמי ולהתחבר לתנועה העולמית הפועלת לקדם את הנושא. עם זאת, על מנת להבטיח התאמה לאתגרים ולמאפיינים של סביבות המגורים בישראל וכן לידע המעודכן ביותר בנושא התפתחות הילד, נערכו התאמות ושינויים מסוימים.

יש להבין את חמשת העקרונות באופן אינטגרלי והוליסטי – העקרונות לתכנון מרחבים משפיעים אלה על אלה ולא ניתן להעריך אותם בנפרד זה מזה. כך למשל, האיכות החווייתית והמאפשרת של מרחב מסוים אינה מנותקת מהשאלה האם מרחב זה נגיש עבור הילד והמלווה ומאפשר לכלל הילדים באזור ליהנות ממנו. יחד עם זאת, ניתן לבחון האם בישראל יש להעניק חשיבות עליונה לעקרון מסוים על פני אחר על מנת להכריע איזה עקרון יוביל את ההתערבות. להלן סקירה קצרה של העקרונות המוצעים, הכוללת הסבר מקוצר על כל עקרון, מטרות שיש להשיג לאורו בעת תכנון מרחבים, וכן דוגמאות לאמצעים לביצועו במסגרת הנחיות תכנון ועקרונות עיצוב.

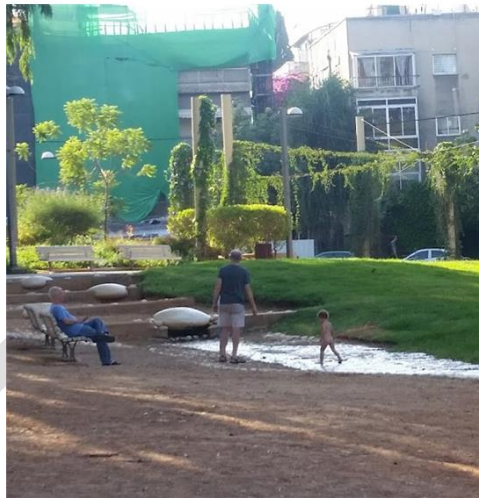
11

סכמה 2: עקרונות התכנון ומושאי ההנחיות

מכיל/כוללני	בטוח/מוגן	קריא/נגיש/מזמין	טבעי	חווייתי/ מאפשר	עקרון תכנון
יצירת מרחב פתוח לכלל האוכלוסיות	יצירת מרחב בטוח לתנועה גם בשעת הסחת דעת	יצירת מימדים המתאימים לילדים	מפגש עם חיים לא אנושיים (צמחים, בע"ח)	עידוד התפתחות דמיון	מטרות עקרון התכנון
יצירת מרחב המותאם לתרבות המשתמשים	יצירת מרחב נוח ומוגן מפגעי הסביבה או זיהומים	יצירת מצב של מיקוד (ולא לכידת) תשומת לב	השתנות לאורך זמן	אפשרות לחקירה וגילוי	
יצירת מרחב המאפשר נוכחות פעילה של מלווים	יצירת מרחב המבטיח ביטחון פיזי	יצירת מרחב נקי מחסמים	מתן אפשרות למגע עם ה"לא עשוי"	עידוד קשר ישיר	
עידוד ריבוי ושילוב משתמשים ופעילויות	אפשרות לקשר עין בין המלווה והילד, גם ממרחק	התאמה לילדים עם צרכים מיוחדים	השתלבות בסביבה הטבעית	עידוד סקרנות	
מאפשר הקשבה ותגובה לצרכי המשתמשים	מפגש בטוח עם האחר והשונה	יצירת מרחבים המגנים מפני הסחות דעת	מתן ביטוי ל"רוח המקום"	מתן פתח לפרשנות	
מעודד יישום שוויוני, יסודי ו"שקוף"		יצירת ייחודיות המאפשרת זיהוי	מתן ביטוי לתכונות של גולמיות ופראיות	הענקת חוויה רב חושית	
תכנון וניהול על בסיס נתונים			יצירת מפגש עם ה"לא מומשג"	הכלת מורכבויות	
יצירת מרחב בר השגה				מתן אפשרות לסיכון מחושב	
				מתן גמישות ואתגר	
תכנון כל החלל כמותאם לילדים ומלווים תוך עידוד וטיפול הקשר ביניהם, ולא רק פינת המשחקים	הגבהת מעברי חציה	שילוב אמצעים להתמצאות קלה לילדים במרחב הרחוב	שילוב טבע בחצרות בתי ספר	שילוב עצים בוגרים לטיפול	אמצעי לדוגמה ליישום עקרון ומטרות התכנון

עקרון 1 | חוויית/מאפשר

משחק והתנסות מאפשרים לילדים צעירים לתרגל את ההבחנה בין הרגשות שלהם לבין אלו של אחרים, ובין עצמם ובין הסביבה, וכן מניחים את היסודות לחשיבה מופשטת וליכולות גופניות. בשעת משחק, ילדים מתנסים בפעולות משמעותיות להתפתחות שלהם, כגון יצירה, תכנון, העלאת השערות, ניסוי וטעיה וקבלת החלטות. העיסוק בפעילות המשחק גם מחזק את הקשר עם ההורה או המלווה המחממן למשחק, לחקירה ולגילוי. לכן, סביבת מגורים התומכת בהתפתחות של ילדים צעירים ומשפחותיהם תיצור עבור הילד והמלווה הזדמנות מוגנת לחוויה, משחק ודמיון בכל מקום, מההליכה לחנות ועד שהות בחלל בניין המגורים, ותאפשר יצירת קשרים עם מבוגרים וילדים אחרים. מטרות התכנון בהתאם לעקרון "חוויית/מאפשר" יכללו: עידוד דמיון, מתן אפשרות לחקירה וגילוי, עידוד קשר ישיר, עידוד סקרנות, מתן פתח לפרשנות, הענקת חוויה רב-חושית, הכלת מורכבויות, מתן אפשרות לסיכון מחושב, מתן גמישות ואתגר. אמצעים לדוגמה: שילוב עצים בוגרים לטיפול, שילוב מגוון חומרי גלם בבינוי ותכנון נוף.

13

שילוב עצים בוגרים לטיפול/שילוב מגוון סוגי חומרים בפארק קריית ספר בת"א-יפו.
מקור: רם איזנברג עיצוב סביבה

עקרון 2 | טבעי

המגע הבלתי אמצעי עם עקרונות הטבע (עונתיות, זמניות, חוקי טבע) ועם הטבע עצמו (בעלי חיים, צמחייה, גופי מים) חיוניים לילדים הן על מנת לאפשר ליצור חוויות שרק אלמנטים טבעיים יכולים להעניק כמו סכנה מדומה, עניין והבנה והן על מנת לייצר מרחב בטוח ומופחת בזיהומים, רעש וחום עירוני. בנוסף, הכללת היבטים טבעיים מאפשרת לילד חיבור ל"עצמי", לקצב הביולוגי של הטבע, ולתחושת השייכות למרחב והסביבה בו הוא חי. מטרות תכנון בהתאם לעקרון ה"טבעיות" יכללו: יצירת מפגש עם חיים לא אנושיים כגון צמחיה ובעלי חיים, השתנות לאורך זמן (שנים, עונות, שעות), מתן אפשרות למגע עם ה"לא עשוי", הבלתי מתווך ושאינו "תחום", השתלבות בסביבה הטבעית, מתן ביטוי ל"רוח המקום", מתן ביטוי לתכונות של גולמיות ופראיות ויצירת מפגש עם מרחבים שאינם "מומשגים" ונתונים לפרשנות. אמצעים לדוגמה: שילוב אלמנטים טבעיים בחצרות מוסדות חינוך כגון פרויקט "גן המשחקים הטבעי".

14

"הנחיות לתכנון ובטיחות של גן המשחקים הטבעי בחצר מוסדות החינוך", משרד החינוך (2018), דוגמה מבית ספר בחדרה. צילום ותכנון: יפעת גל שפייזמן תכנון נוף.

עקרון 3 | קריא/נגיש/מזמין

הנגישות של שירותים (Services) ומרחבים נוגעת הן לילד והן למלווה. כך למשל, מרחבים המאפשרים לילדים להתמצא במרחב מאפשרים להם לפתח תחושת בעלות וביטחון הבונה את תחושת המסוגלות שלהם. שירותים ומרחבים הנגישים פיזית למלווה במרחק הליכה, בתחבורה ציבורית נגישה ובאמינות וקביעות מאפשרת להם ללוות את הילד בבטחה וברוגע, ולחזק את הקשרים בין ההורה והילד לרווחתו של הילד. מטרות תכנון בהתאם לעקרון ה"קריא/נגיש/מזמין": יצירת מימדים המתאימים לילדים, יצירת מצב של מיקוד (ולא לכידה) של תשומת לב הילד, יצירת מרחב נקי מחסמים, התאמה לילדים עם צרכים מיוחדים, יצירה מרחבים עוטפים המגנים מפני הסחות דעת, יצירת ייחודיות המאפשרת זיהוי. אמצעים לדוגמה: שילוב אמצעים להתמצאות קלה עבור ילדים ברחוב העירוני, פריסה נגישה של מוסדות ושירותים

בריאות, חינוך, תרבות ורווחה, יצירת מקומות ישיבה משותפים למלווים מבוגרים המעודדים קשרים חברתיים וקהילתיות.

15

אריחים המונחים ברחוב, ומיועדים לסייע בהתמצאות לילדים צעירים. מקור: מסמך הנחיות תכנון טיראנה, אלבניה.

עקרון 4 | בטוח/מוגן

מרחב בטוח, המגן על הילדים, מאפשר לחזק את חוויית העצמאות של הילד ולחזק את הקשר בין הילד ובין מלווה רגוע ופנוי. אי ביטחון, נתפש או אמיתי, מייצר לחצים פיזיים ורגשיים אצל הילד ומקשה על המלווה לאפשר לילד להתנסות ולבחון את סביבתו. חוסר ביטחון והגנה יכול לנבוע למשל מאיומים של בטיחות, תנועה, אקלים או פגיעה. מטרות תכנון בהתאם לעקרון ה"בטוח/מוגן": יצירת מרחב בטוח לזחילה/הרחה/טעימה/מישוש/הליכה/נדנוד/ריצה/רכיבה גם בשעת הסחת דעת, יצירת מרחב נוח ומוגן מפגעי הסביבה ומפני זיהומי רעש או אוויר, מרחב המבטיח ביטחון פיזי של הילדים ומאפשר שמירה על קשר עין בין הילד והמלווה גם ממרחק, מתן אפשרות למפגש מוגן עם האחר והשונה. אמצעים לדוגמה: התקנה/שתילה של אמצעי הצללה, הגבהה של מעבר חציה, שימוש בצמחייה מתאימה (ריחנית/לא רעילה).

16

מעבר חציה מוגבה באזור מיתון תנועה מאפשר לשפר את הבטיחות בחצייה של ילדים צעירים ומשפחותיהם, ת"א-יפו. צילום: גידו סגל.

עקרון 5 | מכיל

על מנת להבטיח כי מרחב מסוים תומך בילדים צעירים ומשפחותיהם, צריך להבטיח כי כל מרחב מתוכנן באופן זה, וכי הוא פתוח לשרת את כלל הילדים וכלל המשפחות. על מנת להבטיח זאת, יש לשתף את המשתמשים בתהליך התכנון והפיתוח של המרחב ולעשות שימוש בשיטות של איסוף מידע על מנת להבטיח כי מצב זה נשמר. מטרות תכנון בהתאם לעקרון ה"מכיל": יצירת מרחב פתוח לכלל האוכלוסיות, יצירת מרחב המותאם לתרבות המשתמשים, יצירת מרחב בר השגה, יצירת מרחב המאפשר שהייה והשתלבות פעילה של מלווים, מעודד ריבוי ושילוב של משתמשים ופעולות, מאפשר הקשבה ותגובה לצרכי המשתמשים, מעודד יישום שוויוני, יסודי ו"שקוף" ומתוכנן ומנוהל על בסיס נתונים. אמצעים לדוגמה: תכנון כל החלל, ולא רק אזורי משחקים, באופן שמאפשר שהייה ופעילות לילדים צעירים ומשפחותיהם.

אזור סמוך לפינת משחק, המאפשר שהייה נוחה לילדים צעירים ולמלווה מבוגר בשדרות בן גוריון בת"א-יפו. מקור: גידו סגל.

17

למידע נוסף:

[אתר קרן ברנרד ון ליר](#)

[אתר הקליניקה האורבנית באוניברסיטה העברית](#)

["תכנון שכונות ידירותיות לילדים בישראל: דוגמאות ליישום", ליאת איזקוב בן שטרית וחגית נעלי יוסף, הוצאת הקליניקה האורבנית באוניברסיטה העברית \(2019\)](#)

[The beginning of life, סרטונים קצרים מתוך הסדרה, ערוץ היו טיוב של קרן ברנרד ון ליר \(אנגלית, כתוביות בעברית\)](#)

["מקום לגדול בו", סדרת כתבות על גידול ילדים בערים בכתב העת הדיגיטלי CityLab \(אנגלית\)](#)
["אי שוויון מתהווה בגיל הרך: על הקשר בין עוני, גירויים חושיים, התפתחות הילד והישגים", מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, 2018](#)

נספחים:

- מסמכי הנחיות תכנון אשר יסקרו במסגרת עבודת ועדת ההיגוי
- סדר יום ועדת ההיגוי 1 – "מסגרת חשיבה"